

СИМПТОМИ ПРОБЛЕМИ ГАРАНТУВАННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ДЕРЖАВИ В КОНТЕКСТІ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ ЕКОНОМІЧНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

©2022 ДИКИЙ А. П.

УДК 358:343.37
JEL: F62; F63; O17; O50

Дикий А. П. Симптоми проблеми гарантування економічної безпеки держави в контексті запобігання та протидії економічній злочинності

Гарантування економічної безпеки держави є надзвичайно складним процесом, який потребує залучення комплексу ресурсів і суб'єктів, використання різноманітних інструментів, урахування комплексності та системності проблеми. У сучасних умовах економічна безпека держави стає все більш багатогранним поняттям. Це пов'язано, насамперед, з двома протилежними процесами, які притаманні світовій соціально-економічній і політичній системі – глобалізацією та регіоналізацією. Розробка концептуальних засад та ефективного механізму державного управління в системі економічних відносин держави, спрямованого на уникнення загроз і мінімізацію їх впливу, є досить складним для забезпечення ефективного функціонування національної економіки та її подальшого зростання. Економічна безпека дозволяє зберегти стійкість до зовнішніх і внутрішніх загроз, характеризує здатність національної економіки до розширення, самовідтворення для задоволення потреб громадян, суспільства та держави на певному рівні. Економічна безпека – це складне та багатоаспектне соціальне явище, що характеризується різними сутнісними ознаками та формами прояву. Відповідно, важливою складовою гарантування економічної безпеки держави є система запобігання та протидії економічній злочинності, наслідки якої характеризують її як загрозу безпеці держави. Проте виявлення наслідків економічної злочинності недостатньо для оцінки повного масштабу впливу цього явища, оскільки економічна злочинність – це явище, яке неможливо подолати, можна лише регулювати її рівень, що гарантуватиме економічну безпеку держави. Сигналом для держави, яка має проблему забезпечення економічної безпеки внаслідок економічної злочинності, буде комплекс симптомів. Визначення симптомів проблеми запобігання та протидії економічній злочинності є важливим як на внутрішньому рівні, тобто на рівні державної політики, так і на зовнішньому рівні в контексті вивчення досвіду зарубіжних країн та їх потенціалу з позиції налагодження співпраці чи протидії геополітичним загрозам.

Ключові слова: симптоми, проблеми гарантування, державне управління, публічне управління, економічна безпека держави, економічна злочинність.

Рис.: 1. **Табл.:** 1. **Бібл.:** 17.

Дикий Анатолій Петрович – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри національної безпеки, публічного управління та адміністрування, Державний університет «Житомирська політехніка» (вул. Чуднівська, 103, Житомир, 10005, Україна)

E-mail: ditolya1979@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5819-0236>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57213815644>

UDC 358:343.37
JEL: F62; F63; O17; O50

Dykyi A. P. Symptoms of the Problem of Guaranteeing the Economic Security of the State in the Context of Preventing and Countering Economic Crime
Guaranteeing the economic security of the State is an extremely complex process that requires the involvement of a set of resources and subjects, the use of a variety of tools, and consideration of the complexity and systemic nature of the problem. In modern conditions, the economic security of the State is becoming an increasingly multifaceted concept. This is connected, first of all, with two opposite processes, which are inherent in the world socioeconomic and political system – globalization and regionalization. The development of conceptual principles and the development of an effective mechanism of the State management in the system of economic relations of the State, aimed at avoiding threats and minimizing their impact, is quite difficult to ensure the effective functioning of the national economy and its further growth. Economic security allows maintaining resistance to external and internal threats, characterizes the ability of the national economy to expand self-reproduction to meet the needs of citizens, society and the State at a certain level. Economic security is a complex and multifaceted social phenomenon characterized by various essential features and forms of manifestation. Accordingly, an important component of guaranteeing the economic security of the State is the system of preventing and countering economic crime, the consequences of which characterize it as a threat to the security of the State. However, the identification of the consequences of economic crime is not enough to assess the full scale of the impact of this phenomenon, because economic crime is a phenomenon that cannot be overcome, it is only possible to regulate its level, which will guarantee the economic security of the State. The signal for the State that has the problem of guaranteeing economic security due to economic crime will be a set of symptoms. Determining the symptoms of the problem is important both at the internal level, that is, at the level of the State policy of preventing and countering economic crime, and at the external level in the context of studying foreign countries and their potential from the standpoint of establishing cooperation or countering geopolitical threats.

Keywords: symptoms, problems of guarantee, State administration, public administration, economic security of the State, economic crime.

Fig.: 1. **Tabl.:** 1. **Bibl.:** 17.

Dykyi Anatolii P. – PhD (Economics), Associate Professor, Associate Professor of the Department of National Security, Public Management and Administration, Zhytomyr Polytechnic State University (103 Chudnivska Str., Zhytomyr, 10005, Ukraine)

E-mail: ditolya1979@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5819-0236>

Scopus Author ID: <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57213815644>

У сучасному світі головним залишається питання побудови безпечного життєвого середовища. Така необхідність викликана не лише світовою пандемією, діяльністю людини, а і російським вторгненням на територію України ще у 2014 році. На сьогоднішній день в Україні, на основі Стратегії національної безпеки України «Безпека людини – безпека країни», затвердженої Указом Президента України від 14 вересня 2020 р. № 392, розроблено Стратегію економічної безпеки. Цією стратегією визначено основні напрями побудови економіки країни з метою її ефективного розвитку разом із європейським економічним простором. Водночас, незважаючи на всі старання, все ж залишається ряд симптомів проблеми гарантування економічної безпеки держави в контексті запобігання та протидії економічній злочинності. Саме тому виникає необхідність визначення основних симптомів проблем і запобігти їх загостренню, не допустити невідворотних втрат, отримати стратегічні глобальні переваги та забезпечити перспективу сталого розвитку країни.

Питання вивчення симптомів проблеми гарантування економічної безпеки держави в контексті запобігання та протидії економічній злочинності піднімалися такими вітчизняними та зарубіжними вченими: Р. М. Альба (*R. M. Alba*), Т. М. Арваніти (*T. M. Arvanites*), Т. В. Барановська, Дж. Е. Бовен (*J. E. Bowen*), Ф. Ван Зил (*F. Van Zyl*), Д. О. Грицишен, В. В. Євдокимов, Е. К. Кванса (*E. K. Quansah*), С. Й. Кравчук, Р. Кендалл (*R. Kendall*), К. В. Малишев, Р. Маккензі (*R. Mackenzie*), К. Накадзіма (*C. Nakajima*), В. В. Нонік, Т. М. Остапенко, Е. Пельсез (*E. Pelsez*), В. М. Попович, М. Серіо (*M. Serio*), В. В. Франчук, Б. Феррейра (*B. R. Ferreira*), Дж. Хаклер (*J. Hackler*). Разом із тим, питання визначення симптомів проблеми гарантування економічної безпеки держави в контексті запобігання та протидії економічній злочинності все ще залишається відкритим.

З огляду на означене, у нашому дослідженні буде проведено системний аналіз застосування поняття «симптоми» для окреслення проблеми даного явища; визначено особливості групування симптомів; проаналізовано найбільші фінансові піраміди у світі та визначено їх вплив на економічну безпеку, а також проведено порівняння їх з вітчизняними фінансовими пірамідами; знайдено причини фінансових розривів та запропоновано шляхи їх усунення.

Метою статті є дослідження симптомів проблеми гарантування економічної безпеки держави задля запобігання та протидії економічній злочинності.

Одним із важливих етапів дослідження є встановлення симптомів проблеми гарантування економічної безпеки держави в контексті запобігання та протидії економічній злочинності, оскільки вони характеризують стан економіки країни та напрями захисту національних інтересів.

Визначені в попередніх дослідженнях наслідки економічної злочинності (економічні, репутаційні, політичні, геополітичні, соціальні, екологічні) призводять до сукупності симптомів проблеми, які визначають необхідність розробки дієвих механізмів запобігання та протидії економічним злочинам для гарантування економічної безпеки держави (*рис. 1*).

Зазначені симптоми можна групувати таким чином: *економічні* – прямо вказують на проблему гарантування економічної безпеки та мають неекономічний характер; *неекономічні* – виступають факторами, що впливають на економічні складові гарантування економічної безпеки.

До *економічних симптомів* проблеми гарантування економічної безпеки в контексті запобігання та протидії економічним злочинам належать такі:

- ✦ системні кризи на ринках (фінансових, товарів, робіт, послуг);
- ✦ збільшення масштабів тіньової економіки;
- ✦ зменшення надходжень до державного та місцевих бюджетів;
- ✦ системні кризи на ринку трудових ресурсів;
- ✦ високий соціальний розрив у доходах як причина негативних суспільних настроїв;
- ✦ ресурсна залежність держави та використання її як сировинного придатка;
- ✦ відсутність перспектив сталого економічного розвитку.

До *симптомів неекономічного характеру* належать:

- ✦ відсутність міжнародної підтримки держави;
- ✦ неможливість отримання додаткового фінансування бюджетних видатків;
- ✦ недовіра до державних інституцій, що призводить до негативних суспільних настроїв;
- ✦ неефективні державно-управлінські рішення щодо подолання криз;
- ✦ високий рівень геополітичних загроз воєнного характеру;
- ✦ високий рівень терористичних загроз;
- ✦ формування авторитарних і тоталітарних режимів у державі.

Розглянемо зазначені складові більш детально.

Економічні симптоми проблеми гарантування економічної безпеки впливають з економічних, соціальних, екологічних наслідків економічної злочинності.

Системні кризи на ринках (фінансових, товарів, робіт, послуг). Економічні симптоми передусім проявляються на ринках – як внутрішніх, так і зовнішніх. Вагоме значення в економічному розвитку держави займають ринки капіталів, що інституціолізовані у фондові ринки чи фондові біржі. Зазначені ринки є вкрай важливими для забезпечення економічної стабільності та є системами забезпечення розвитку інвестиційного клімату і відповідного рів-

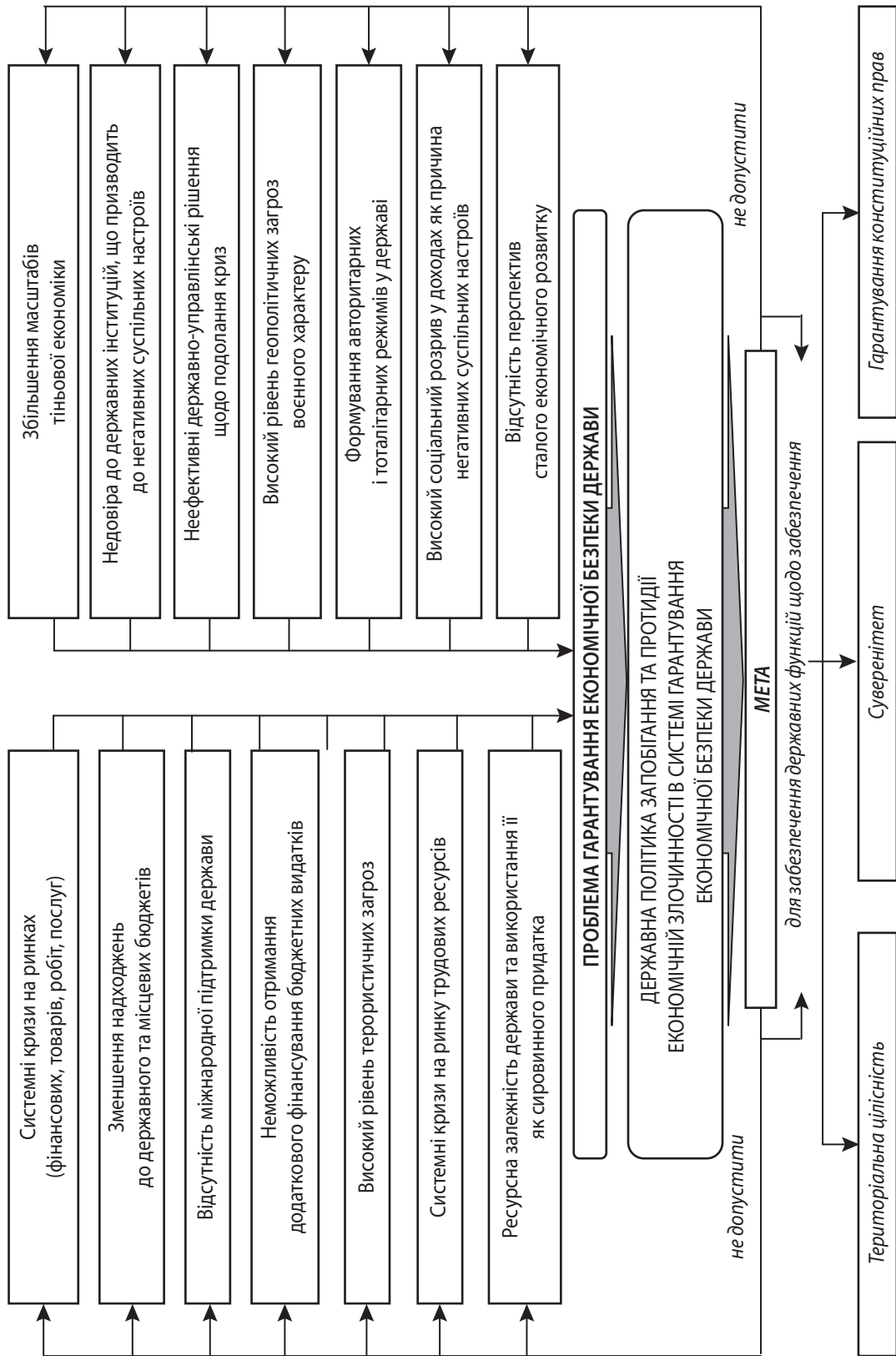

Рис. 1. Симптоми проблеми гарантування економічної безпеки держави

ня економічної безпеки держави. «Стагнація українського ринку корпоративних цінних паперів має негативні наслідки не лише для країни через зниження обсягу інвестицій, а й для найбільшого власника корпоративних цінних паперів – держави. Складність визначення справедливої ціни на цінні папери поза функціонуючим ринком цінних паперів може призвести до збитків держави у випадку продажу пакетів цінних паперів за неринковими, спекулятивними цінами. За відсутності єдиного в країні фондового центру майже неможливою стає прозорість ринку. А саме прозорість ринку цінних паперів дає інвесторам впевненість у правильності свого вибору. Інвестор не здійснить капіталовкладення, якщо від нього приховують інформацію. Все вищезазначене суттєво впливає на рівень довіри дрібних інвесторів і на розміри коштів, що залучаються» [5]. Відсутність такої прозорості через економічну злочинність, що проявляється у вигляді шахрайств на фондових ринках, призводить до криз фінансових ринків і, як наслідок, відбивається на економічній безпеці держави.

«Злочинна шахрайська діяльність окремих осіб чи спеціально організованих груп, спрямована

на посягання на власність, суттєво зростає в умовах динамічного розвитку інформаційних систем, комп'ютерних та інтернет-технологій. На сьогоднішній день важко назвати сферу, яку б шахраї обійшли стороною: під їх прицілом перебувають банківська система та ринок страхування, реальна економіка та публічні фінанси. Найбільш уразливою категорією осіб, що потерпає від дій зловмисників, лишаються також пересічні громадяни. Постійне вдосконалення технологій, якими оперують злочинці, використання нових, нетрадиційних способів здійснення злочинів вимагає цілеспрямованого вивчення даної практики, тим більше, що чинне законодавство суттєво відстає від криміногенних реалій та не забезпечує повноцінного захисту прав та інтересів як самої держави, так і суб'єктів господарювання та фізичних осіб» [9].

Особливо важливо в контексті вивчення впливу економічної злочинності на фінансові ринки є встановлення, яким чином фінансові піраміди вплинули на стабільність фінансових ринків. У табл. 1 наведено найбільші фінансові піраміди у світі, що сколихнули фінансовий світ.

Таблиця 1

Найбільші фінансові піраміди у світі

Greater Ministries International. Фінансова піраміда «з біблійних писань» (Джеральд Пейн) (США)			
Прихожанам церкви, які ставали інвесторами, він обіцяв за 17 місяців подвоїти інвестиції. Для впевненості прихожан керівники «церкви» посилалися та маніпулювали біблійними писаннями, а коло інвесторів розширювали підкупом керівників інших церков. Для «законності» церква отримувала кошти як подарунок чи пожертву, а згодом навіть почала продавати власні ювелірні вироби та векселі-сертифікати			
<i>Втрати</i>	500 млн дол.	<i>Кількість потерпілих</i>	18 тис. осіб
Moneytron (Жан-П'єр Ван Россем) (Бельгія)			
Жан-П'єр Ван Россем отримав славу найбільшого бельгійського шахрая та самопроголошеного гуру фондового ринку. У 1980-х роках він стверджував, що розробив статистичну модель, яка здатна прогнозувати тенденції на фондовому ринку з хірургічною точністю. Створена ним інвестиційна фірма Moneytron нібито навіть мала суперкомп'ютер, який використовував цю модель, але насправді була простою фінансовою пірамідою			
<i>Втрати</i>	860 млн дол.	<i>Кількість потерпілих</i>	Невідомо
Caritas (Іоан Стойка) (Румунія)			
Фінансова піраміда Caritas обіцяла вкладникам примножити їх вклад у 800% за три місяці. Спочатку вклади були невеликими – до 50 доларів, а згодом мінімальна сума вкладу зросла до 100 доларів, а максимальна – до 800 доларів. Це були надзвичайно великі кошти для бідного населення Румунії. Проте, з підтримкою підкуплених політиків, телебачення та газет, організація отримала велику кількість інвесторів			
<i>Втрати</i>	1 млрд дол.	<i>Кількість потерпілих</i>	4 млн осіб
Mutual Benefits Corporation. Шахрайство зі смертю (Джоель Штайнгер)			
Корпорація займалася продажем віатикалів (<i>viatical settlement</i>) – акцій на полісі страхування життя невиліковно хворих. Страхові поліси смертельно хворих викупувалися корпорацією зі знижкою, а треті сторони могли придбати акції на такі поліси. Вони отримували щомісячні платежі за акції, а корпорація отримувала повну вигоду від полісу, коли страховальник помирав. Згодом виявилось, що багато медичних звітів, які корпорація надавала інвесторам, були підроблені, а смертельні хвороби «домальовані». Це змушувало організаторів платити вкладникам не доходом від полісів, а грошима нових вкладників – звична фінансова піраміда. У 2001 р. один з лікарів, який «домальовував» діагнози, «заклав» Штайнгера. Останнього у 2014 р. засудили на 20 років			
<i>Втрати</i>	1,25 млрд дол.	<i>Кількість потерпілих</i>	30 тис. осіб

European Kings Club (Дамара Бертгес) (Німеччина, Швейцарія)			
Усім бажаючим взяти участь пропонувалося придбати лист, свого роду акцію клубу. Вартість листа становила 1400 швейцарських марок, обіцяна прибутковість – 200 марок на місяць. Виходило повне подвоєння вкладених коштів по закінченню року – 2400 марок. Охочих придбати листи виявилось дуже багато: як у Німеччині та Австрії, так і у Швейцарії, у деяких кантонах якої «акції» клубу купував кожен десятий житель			
<i>Втрати</i>	1 млрд дол.	<i>Кількість потерпілих</i>	94 тис. осіб
Bitconnect (Карлос Матос) (США)			
Схема Bitconnect пропонувала інвестувати в токени ВСС та отримувати з цього стабільний дохід: членам піраміди обіцяли дохід на рівні від 40% на місяць. За словами організаторів, при початкових вкладеннях у розмірі 1000 доларів інвестори могли розраховувати на прибуток близько 50 млн доларів протягом трьох років			
<i>Втрати</i>	1 млрд дол.	<i>Кількість потерпілих</i>	Невідомо
МММ (Сергій Мавроді) (Росія)			
Спочатку компанія продавала акції по 1 тис. руб. кожна, а згодом «квитки МММ» – одна сота частина від акції. Активна та «життєва» реклама про звичайного робітника, який розбагатів на акціях МММ, створила фірмі Сергія Мавроді велику популярність. Кількість вкладників компанії безперервно збільшувалася, як і вартість акцій, яка за півроку зросла у 127 разів			
<i>Втрати</i>	2 млрд дол.	<i>Кількість потерпілих</i>	2 млн осіб
Petters Group Worldwide (Томас Петтерс) (США)			
Петтерс продавав векселі через свою оптову брокерську компанію, пропонуючи приголомшливий дохід у 15–20%. Компанія пропонувала фінансування для бізнесу, а інвестори вважали, що вони займаються електронікою та споживчими товарами. Проте реальних товарів компанія не купувала та не продавала, тобто не мала ніякого реального прибутку. Петтерс просто займався шахрайством			
<i>Втрати</i>	3,65 млрд дол.	<i>Кількість потерпілих</i>	Невідомо
Stanford International Bank (Аллен Стенфорд) (США)			
Банк заохочував клієнтів інвестувати гроші в депозитні сертифікати, які були набагато привабливіші за звичайні депозити в банках. У «банку» запевняли, що ці сертифікати були забезпечені застрахованими активами. Стенфорд маскував справжнє фінансове становище банку, підроблюючи документацію. Завдяки агресивному маркетингу Стенфорду вдалося продати сертифікатів на 7,2 млрд дол. Замість того, щоб інвестувати в широкий спектр активів, як було обіцяно, велика частина грошей переходила на особисті рахунки Стенфорда чи рахунки його компаній. Виплати старим інвесторам здійснювалися коштом нових інвесторів			
<i>Втрати</i>	8 млрд дол.	<i>Кількість потерпілих</i>	Невідомо
Афера Бернарда Мейдоффа (Бернард Мейдофф) (США)			
Фірма Бернарда була одним із 25 найбільших учасників торгів цієї біржі та вважалася однією з найнадійніших і найприбутковіших інвестиційних фондів США. Інвестори фірми, серед яких були світові хедж-фонди, банки, благодійні організації та знаменитості, стабільно отримували прибуток близько 12–13% річних. Інвестори були переконані, що Мейдофф діяв успішно завдяки доступу до інсайдерської інформації. У реальності ж Бернард розраховувався зі старими клієнтами фінансовими надходженнями, які надходили від нових клієнтів. Він розповів про це своїм синам, а вони – владі			
<i>Втрати</i>	50 млрд дол.	<i>Кількість потерпілих</i>	Невідомо

Джерело: складено на основі [14].

Світовій практиці відомі приклади банкрутств світових компаній, що вплинуло не лише на них безпосередньо, але і на функціонування фінансових і біржових ринків країни в цілому.

Прикладами таких компаній є Enron (США), Parmalat (Італія), WorldCom (США), Lehman Brothers (США).

1. *Корпорація Enron (США)* – енергетична компанія, яка була однією з найбільших світових компаній у сфері виробництва електроенергії, природного газу та целюлозної промисловості. Компанія збанкрутувала й опинилася в центрі одного з найгучніших фінансових скандалів. У результаті розслідування

з'ясувалося, що Enron займалася підробкою фінансової звітності, а отже, тисячі своїх співробітників, клієнтів та інвесторів виявилися ошуканими [17].

2. *Parmalat (Італія)* – компанія з виробництва молочних та інших харчових продуктів збанкрутувала, коли при зміні голови правління було вивчено фінансову звітність і виявлено, що фірма протягом великого проміжку часу (більше 10 років) приховувала збитки та завищувала показники прибутку. Компанію також звинувачували в незаконних маніпуляціях на біржах [16].

3. *WorldCom (США)* – друга за величиною компанія міжміського телефонного зв'язку. Справа про

банкрутство пов'язана з маніпуляціями бухгалтерського обліку, які демонстрували завищений прибуток для підтримки курсу акцій компанії. На той час це було наймасштабніша махінація в галузі бухгалтерського обліку в історії Сполучених Штатів Америки.

4. Ще однією гучною історією банкрутства є справа компанії *Lehman Brothers*. *Lehman Brothers* – четверта за обсягом інвестицій фірма, яка займалась інвестиційними банківськими операціями, продажами акцій з фіксованим доходом (особливо казначейськими цінними паперами США), дослідженнями, управлінням інвестиціями, приватними інвестиціями та приватними банківськими операціями. Компанія *Lehman Brothers* видавала в 30 разів більше кредитів на нерухомість, аніж її власний капітал, що і стало причиною банкрутства. Зважаючи на вразливість структури, зниження вартості ринку житла лише на рівні 3–5% позбавило би банк усього капіталу, що і сталося з початком іпотечної кризи. Вважається, що банкрутство *Lehman Brothers* є найбільшим в історії США, і воно відіграло важливу роль у розвитку фінансової кризи 2007–2008 рр.

Окрім вищезгаданих відомих світових справ, можна продемонструвати і вітчизняні приклади, які впливають не лише на фінансову діяльність країни, але і на економічну, інвестиційну, зовнішньоекономічну, оборонну, виробничу тощо. Розглянемо деякі з них.

1. *Банкрутство «Державної продовольчо-зернової корпорації» (ДПЗКУ)* пов'язане з боргами перед «Ексімбанком Китаю» та нездатністю корпорації виплатити черговий транш у 95 млн дол. за взятим у 2012 р. кредитом під державні гарантії. У ЗМІ обговорювали спроби вивести з України через ДПЗКУ зерно на суму 7 млн дол. для компанії-нерезидента, яка заборгувала за минулі поставки. Дана схема «не єдина, яку намагалися прокрутити в зерновій корпорації», також названі порушення податкового законодавства, безпідставний експорт зерна за зниженими цінами та інше [1].

Результатом даного злочину є недоотримання коштів до державного бюджету, розкрадання державного майна, шахрайство та фінансові махінації. Оскільки на сьогоднішній день немає чітких результатів за цією справою, не можемо говорити про понесену відповідальність за ці злочини.

2. ТОВ «Північно-Український Будівельний Альянс» – компанія, яка є забудовником Шулявського мосту, а також арсеналів для зберігання боеприпасів для Міноборони, оголосила себе банкрутом, оскільки не має фінансової можливості розраховуватись з кредиторами.

Зважаючи на те, що дана компанія займалась реалізацією замовлень для оборонної галузі країни, а також мала дозвіл на право діяльності, пов'язаної з державною таємницею, можемо стверджувати, що

такого роду банкрутство призводить до негативних наслідків функціонування військової галузі в цілому та оборонної сфери зокрема.

3. *Компанія «Рона»* стала банкрутом, призвівши до фінансових проблем ряд компаній, які були для неї кредиторами, серед яких: Hyundai Corporation – на 214,4 млн грн, «Укресімбанк» – 158 млн грн, «ПУМБ» – 140,9 млн грн, «Альфа-Банк» – 281,2 млн грн, «Сбербанк» – 133 млн грн, а також Головне управління ДПС в Івано-Франківській області – на 11,7 млн грн. Вона отримувала кредити та міжнародні контракти на постачання товару, але поручителями по кредитах і контрактах були компанії, що існували лише на папері [3].

Як бачимо, серед кредиторів є банківські установи та органи податкової служби, а це говорить про те, що фінансові махінації такого роду призвели до фінансових збитків окремих фінансово-кредитних установ, недоотримання податкових надходжень до бюджету України, а також створення фінансової загрози для економічної безпеки держави.

Таких прикладів у світовій практиці є вдосталь, що вчоргове зумовлює потребу формування дієвих механізмів запобігання та протидії економічним злочинам.

Збільшення масштабів тіньової економіки. «У 2020 році простежується зростання обсягів тіньової економіки України до 30% від офіційного ВВП у порівнянні з 27% у 2019 році. За оцінками фахівців групи Світового банку, розмір тіньового сектора економіки за 1991–2019 рр. у середньому для 158 країн світу становив 30,9%, тоді як для України – 48,9%. Таке значне перевищення масштабів тінізації економіки України порівняно із середньосвітовим рівнем засвідчує високу корумпованість державної влади, незахищеність права власності, недосконалість податкової політики, низьку інвестиційну привабливість, недосконалість судової та правоохоронної системи та слабку інституціональну ефективність. Тіньовий сектор економіки виступає загрозою державній безпеці України, перешкоджаючи зростанню стандартів життя населення, забезпеченню умов макроекономічної стабільності та поступального розвитку економіки країни» [12]. Отже, тіньова економіка як результат економічної злочинності, з одного боку, та як її причина – з іншого, становить загрозу економічній безпеці державі. Вітчизняна вчена І. В. Супрунова запропонувала при тлумаченні змісту даного явища застосувати безпековий підхід, що передбачає розуміти під тіньовою економікою таке: «соціально-економічне явище, яке становить загрозу державній безпеці країни, створюючи такий стан економіки та інститутів влади, за якого не може бути забезпечений гарантований захист національних інтересів. Такий підхід актуалізує необхідність створення та впровадження комплексу заходів, способів і методів, які будуть направлені на детінізацію економіки країни» [13].

Тіньова економіка є одним із найбільш негативних результатів економічної злочинності та низького рівня державної політики у сфері детінізації економічної системи держави. «Масштаби тінізації національної економіки стимулюють деструктивні процеси в усіх сферах економіки, що є суттєвою перешкодою на шляху проведення економічних реформ, у результаті критичного рівня тінізації національної економіки відбувається формування негативного міжнародного іміджу держави, що не сприяє надходженню в країну іноземних інвестицій та стримує євроінтеграційні зусилля України. Невраховання реальних обсягів тінізації економіки призводить до викривлення макроекономічних показників, а отже, і до розбалансованості та зниження ефективності державного регулювання економіки в цілому. Необхідною умовою розв'язання проблеми зниження рівня тінізації економіки в Україні є підвищення ефективності державного регулювання у сфері детінізації національної економіки, що вимагає науково-практичного обґрунтування необхідності оптимізації організаційно-правового забезпечення державного регулювання детінізації національної економіки» [12].

Погоджуємося із вітчизняними вченими С. В. Свірко та І. В. Супруною щодо впливу тіньової економіки та виконання державних функцій через бюджетну безпеку:

- ✦ існування «неформального сегмента економіки – проведення незареєстрованої індивідуальної підприємницької діяльності – призводить до прямих втрат доходів державного і місцевих бюджетів у частині податкових надходжень фізичних осіб, а також опосередковано логічних обмежень та скорочень видаткової та кредитної їх частини, а також потреби у збільшенні фінансування бюджетів;
- ✦ *прихований сегмент економіки* – ведення легальної діяльності без відображення її в бухгалтерському обліку, а отже, в податковому обліку та статистиці, призводить до втрат доходів державного та місцевих бюджетів у частині податкових надходжень юридичних і фізичних осіб, а отже, як і в попередньому випадку, також опосередковано до логічних обмежень і скорочень видаткової та кредитної їх частин, а також потреби у збільшенні фінансування бюджетів;
- ✦ *квазіекономічний сегмент економіки* – здійснення протиправних заходів з метою отримання власної вигоди у вигляді нелегальних доходів – призводить як до втрат доходів державного і місцевих бюджетів у частині потенційних податкових надходжень з доходів фізичних осіб, так і до збільшення витрат державного та місцевих бюджетів – через втрату державного та комунального майна (в частині незаконної приватизації державного або ко-

мунального майна); знову ж таки, як наслідок цього, виникає потреба в необхідності збільшення фінансування бюджетів, а також виникає режим обмеження щодо кредитування бюджетів;

- ✦ *підпільний/кримінальний сегмент економіки* – здійснення діяльності щодо виробництва/виготовлення та збут психотропних і наркотичних речовин, зброї, торгівлі людьми, нелегальних ігор, контрабанди – призводить не тільки до втрат доходів державного та місцевих бюджетів у частині потенційних податкових і неподаткових надходжень з доходів фізичних осіб, а й до надзвичайної криміналізації суспільства, що неминує викликає потребу в посиленні правоохоронної діяльності, а отже, збільшенні видатків державного та місцевих бюджетів на цю діяльність; наслідком цього виступає, як і в попередньому випадку, потреба у збільшенні фінансування бюджетів та обмеження щодо його кредитування» [10].

Отже, збільшення масштабів тіньової економіки симптомом проблеми гарантування економічної безпеки держави є результатом неефективної державної політики у сфері запобігання та протидії економічній злочинності. Сьогодні державна політика в досліджуваній сфері не може ґрунтуватися лише на правових і кримінологічних спектрах, адже це цілий комплекс заходів. Серед цих заходів важливим є не стільки виявлення економічної злочинності, скільки її попередження, з одного боку, та профілактика – з іншого. Лише комплексний підхід дозволить протидіяти економічній злочинності та забезпечити процес детінізації економіки, що стане основою гарантування економічної безпеки держави.

Зменшення надходжень до державного та місцевих бюджетів. Економічна злочинність через тіньову економіку та кризи на фінансових ринках та ринках товарів і послуг призводить до зменшення надходжень до державного та місцевих бюджетів і, як наслідок, – до низького рівня бюджетної безпеки. Це, своєю чергою, унеможливує виконання державою покладених на неї функцій, зокрема соціальної, безпекової та правоохоронної. Найбільший вплив на надходження до державного бюджету мають злочини, що пов'язані із ухиленням від оподаткування. У цілому, зазначений симптом вказує на проблему гарантування економічної безпеки держави.

Сидоренко Т. О., актуалізуючи необхідність протидії ухиленню від сплати податків, наголошує на їх негативних наслідках для бюджетної та податкової систем держави: «Українська податкова система формується у складний для країни період, що супроводжується кризовими явищами практично в усіх сферах суспільного життя. За таких умов дедалі більшого значення в українському економічному просторі на-

буває проблема ухилення від сплати податків. Останнім часом це навіть стало нормою поведінки багатьох суб'єктів господарської діяльності. Адже в підсумку вони отримують кошти для ведення бізнесу та неформального вирішення нагальних виробничих і соціальних проблем у специфічних для України умовах нерозвиненості демократичних інститутів і розквіту корупції. Водночас це призводить до розвитку ряду негативних тенденцій в економіці та соціальній сфері: порушення правил чесної конкуренції, зростання корупції, недостатнього фінансування суспільного сектора господарства, відтоку капіталів за кордон тощо» [11]. У цілому, зазначені наслідки демонструють вплив на економічну безпеку держави за умови, що ухилення від сплати податків є настільки високими за обсягами, що призводять до значного зменшення бюджетних надходжень.

Баранов С. О. розглядає ухилення від сплати податків як особливий вид економічних злочинів, що чинить вплив на відносини держави та бізнесу і, як результат, незабезпеченість виконання державних функцій. «Ухилення від сплати податків є одним із видів економічних злочинів. Несплачені податки звужують базу надходжень у державному та муніципальних бюджетах, що загострює проблему дефіциту коштів у держави. Збереження цього явища наносить величезну шкоду суспільству, порушуючи нормальні стосунки держави з бізнесом і громадянами. Різниця між уникнення та ухиленням від сплати податків у багатьох аспектах настільки незначна, що ускладнює податкову політику. Оголошені заходи боротьби з тіньовою економікою не приносять бажаного ефекту з різних причин, серед яких висока здатність тіньової економіки до самовідтворення» [4]. За умови відсутності дієвих механізмів запобігання та протидії даному виду злочину ухилення від сплати податків стають настільки масштабними, що це призводить до значних зменшень надходжень до державного та місцевого бюджетів, а така ситуація виступає симптомом проблеми гарантування економічної безпеки держави.

Наступною складовою, що чинить вплив на державний і місцеві бюджети, є *нераціональне використання бюджетних коштів*. Так, за умови високого рівня зазначених видів злочинів, держава втрачає ресурс для забезпечення виконання функцій, що загрожує державному суверенітету, територіальній цілісності та виконанню конституційних гарантій.

Питання нераціонального використання бюджетних коштів є актуальним для більшості країн світу, проте лише в окремих країнах через корупцію дане питання може вплинути на зменшення надходжень до державного бюджету до критичного рівня, що загрожує бюджетній безпеці держави. Відповідно, державна політика у сфері запобігання та протидії економічним злочинам має враховувати зазначене,

що дасть можливість утримувати економічну безпеку держави на відповідному рівні.

Системні кризи на ринку трудових ресурсів. Нестабільність фінансових ринків, ринків товарів і послуг зумовлює відсутність стабільності для бізнесу. За таких умов виникають маневри для здійснення тіньових операцій і, як наслідок, – тіньовий ринок трудових ресурсів, з одного боку, та відсутність соціального забезпечення населення – з іншого, що зумовлює відтік трудових ресурсів за кордон. «Наразі в Україні є ознаки інституційної пастки подальшої втрати робочої сили внаслідок трудової еміграції, яка проявляється в недовиробництві доданої вартості, що зменшує інвестиційний потенціал у розвиток виробництва. Скорочення виробництва призводить до зменшення вартості робочої сили та купівельної спроможності, заощаджень, що підриває виробничу сферу, сферу послуг, у тому числі фінансову. Це, своєю чергою, призводить до скорочення робочих місць і вивільнення. Пошуки роботи в таких умовах посилюють трудову еміграцію. Однією із основних причин інституційних пасток є різна спрямованість векторів короточасних і тривалих цілей економічних суб'єктів. Так, у короткостроковій перспективі вирішується низка соціальних питань на національному ринку праці за рахунок зменшення навантаження на одне робоче місце, збільшуються грошові перекази. За даними Світового банку, Україна є найбільшим одержувачем грошових переказів у регіоні. При цьому вирішення питань зайнятості за рахунок пасивної політики щодо трудової еміграції не сприяє інноваційному розвитку та формуванню конкурентних переваг національної економіки на глобальному ринку» [7].

Нестача трудових ресурсів сигналізує про проблему економічного розвитку держави та забезпечення її економічної безпеки. Адже це тягне за собою відсутність іноземних інвестицій і, як наслідок, відмову від ведення бізнесу в Україні. «Критичною проблема стає там, де підприємство створюється з нуля. У Житомирській, Закарпатській областях є приклади, коли знаходилися інвестори для будівництва заводів, але через брак робітників основних спеціальностей – фрезерувальників, токарів, наладчиків верстатів – вони вимушені були відмовлятися від своїх проєктів» [15].

Криза на ринку праці вказує на проблему забезпечення економічної безпеки та виконання основних державних функцій, зокрема соціальної. «Досвід розвинених держав демонструє, що одним із пріоритетів державної політики на початку XXI століття має бути регулювання трудової міграції населення з метою збагачення трудового потенціалу країни в національних інтересах, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності економіки, збереженню соціального миру. Ці питання набувають особливої значимості у зв'язку з глобальними викликами руху мігрантів й

одночасною зміною умов трудової діяльності на тлі поглиблення суспільного поділу праці, зумовленого швидкими темпами науково-технічного прогресу, інформатизації та комп'ютеризації світового розвитку. Нові реалії вимагають перегляду підходів до функціонування мотиваційних механізмів трудової міграції населення» [6]. Зауважимо, що більшою мірою мотивація зумовлена як економічними, так і соціальними проблемами в державі, причинами яких є економічні злочини та корупція.

Криза на ринку трудових ресурсів призводить до збільшення рівня безробіття, з одного боку, а з іншого – низький рівень людського потенціалу призводить до неможливості виходу з економічної кризи через брак кваліфікованих працівників, що, своєю чергою, впливає на обсяг іноземних інвестицій. Коливання на ринку праці можуть стати причиною соціальних конфліктів і, як наслідок, призводять до політичної кризи в державі.

Високий соціальний розрив у доходах як причина негативних суспільних настроїв. «Питання розподілу доходів є одним із ключових в економіці будь-якої країни. Цінність подібної інформації полягає в її застосуванні як індикатора соціальної ситуації в країні. Аналіз функції розподілу доходів дозволить не лише оцінити економічну нерівність, а й охарактеризувати рівень доступу до основних соціальних благ, таких як якісні медичне обслуговування, харчування, житло, освіта, одяг» [8].

Основною причиною соціальних розривів є тінізація економіки, яка зумовлена економічними злочинами та, в результаті, дає підґрунтя для ще більшого їх розвитку. «Тіньова економічна діяльність у державі веде до значних втрат бюджетних ресурсів, руйнування соціальної сфери, зниження керованості соціально-економічними процесами, підвищення ступеня злочинності в усіх сферах суспільного життя, значної диференціації населення країни за рівнем доходів тощо» [2]. Розрив у доходах різних груп населення призводить до соціальних конфліктів та відсутності соціального консенсусу, що може спричинити втрату політичної стабільності в державі.

Економічна злочинність у сфері природокористування впливає на *ресурсну залежність держави* та зумовлює *ризик використання її як сировинного придатка* та, відповідно, *відсутність перспектив сталого економічного розвитку*, що є симптомами проблеми гарантування забезпечення економічної безпеки. Економічна злочинність у сфері використання природних ресурсів є одним із факторів становлення ресурсозалежності держави та використання її як сировинного придатка, що впливає на структуру експортно-імпортних операцій, з одного боку, а з іншого – коливання на міжнародних ринках природних ресурсів впливають на економічну безпеку держави. Концепція сталого розвитку є однією

із пріоритетних у всьому світі, що дозволяє досягти гармонізації між економічними, соціальними та екологічними аспектами розвитку держави та, як наслідок, є фундаментом забезпечення високого рівня економічної безпеки держави.

Щодо *неекономічних симптомів* проблеми гарантування економічної безпеки держави, то їх варто охарактеризувати таким чином:

- ✦ *відсутність міжнародної підтримки держави* призводить до припинення міжнародних відносин з окремими країнами, зокрема у сфері експортно-імпортних операцій, що, як наслідок, стає причиною зниження рівня зовнішньоекономічної безпеки, валютної кризи в державі, інфляції та повної ізоляції держави. Це важливий симптом, що вказує на необхідність прийняття заходів із реалізації державної політики щодо запобігання та протидії економічній злочинності, та сукупності інших державних дій, які дозволять забезпечити підтримку з боку іноземних держав та міжнародних організацій;
- ✦ *неможливість отримання додаткового фінансування бюджетних видатків.* В умовах глобалізації міжнародна підтримка економіки держав є досить важливою, тому за кризових явищ виникає необхідність отримання фінансування з боку міжнародних донорів бюджетних видатків, відсутність якого через економічну злочинність може призвести до неспроможності реалізації державних функцій. Це особливо актуально для України в умовах військової загрози, коли міжнародна фінансова підтримка дозволяє державі виконувати сукупність функцій, зокрема економічних і соціальних;
- ✦ *високий рівень геополітичних загроз воєнного характеру.* Економічна злочинність призводить до незаконного збагачення кримінальних структур, які співпрацюють з іноземними державами, що може призвести до сепаратистських настроїв у державі та, як наслідок, окупації державних територій. Неефективність безпекової функції через економічну злочинність призводить до воєнних загроз, що доводить злочинна діяльність окремих представників правоохоронних органів, які звинувачуються в державній зраді;
- ✦ *недовіра до державних інституцій, що призводить до негативних суспільних настроїв.* Недовіра до суб'єктів реалізації державної політики може призвести до відтоку людських ресурсів і, як наслідок, кризи на ринку праці. Втрата довіри населення зазвичай призводить до політичної кризи та революцій, а в окремих

випадках є причиною встановлення тоталітарних режимів, адже саме через тиск на населення через правоохоронні та безпекові органи можна придушити громадянські рухи;

- ✦ *високий рівень терористичних загроз.* У країнах з високим рівнем злочинності загалом та економічної злочинності зокрема, а також з неефективною системою державного управління зазвичай формуються терористичні організації, які становлять загрозу як для самої країни, так і для інших держав світу;
- ✦ *неефективні державно-управлінські рішення щодо подолання криз.* Відсутність державного впливу на економічні процеси призводить до системних економічних криз. Своєю чергою, якщо державно-управлінські рішення не враховують суспільного інтересу, це призводить до соціального конфлікту в державі та, як наслідок, – до хаосу в економічній системі;
- ✦ *формування авторитарних і тоталітарних режимів у державі.* Економічна злочинність є однією із причин формування олігархічних структур, що за умови нестабільної політичної ситуації в країні може спричинити формування авторитарного або навіть тоталітарного режиму, що, як наслідок, призводить до повної економічної, гуманітарної, політичної та соціальної ізоляції держави.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи викладений матеріал, можна діяти таких висновків: симптоми проблеми гарантування економічної безпеки економічного та неекономічного характеру, які зумовлені рівнем економічної злочинності, свідчать про високий рівень загроз для розвитку держави. Це вимагає комплексу заходів, що будуть реалізовані в процесі вироблення державної політики запобігання та протидії економічній злочинності. Виділення симптомів проблеми гарантування економічної безпеки є особливо важливою складовою методології формування та реалізації державної політики, що дозволить вирішити проблему в комплексі у межах реалізації як заходів із запобігання та протидії економічній злочинності, так й інших видів державної політики (безпекова, соціальна, економічна, міжнародна, правоохоронна). ■

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Троянов І. Борис Приходько та його неефективний менеджмент у ДПЗКУ – розслідування // Апостроф. 20.09.2022. URL: <https://apostrophe.ua/ua/news/business/agriculture/2022-09-20/zhurnalisty-rasskazali-o-neeftivnom-menedzhmente-borisa-prihodko-v-gpzk-u-i-skandalah-v-otrasli-rassledovanie/279878>
2. Балакірева О. М., Черненко С. М. Нерівномірність доходів населення України як соціально-економічна проблема. *Український соціум*. 2009. № 3. С. 49–64.

- URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2009/07/49-64_no-3_vol-30_2009_UKR.pdf
3. Найгучніші банкрутства лютого 2021 року // Банкрутство & ліквідація в Україні. 05.03.2021. URL: <https://bankruptcy-ua.com/articles/16265>
 4. Баранов С. О. Ухилення від сплати податків як основний чинник тіньової економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 12. С. 102–106. URL: http://www.investplan.com.ua/pdf/12_2016/23.pdf
 5. Грищенко Т., Івахненко І. Причини та особливості кризових явищ на ринку цінних паперів. *Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. Серія «Економіка»*. 2009. № 112. С. 10–12. URL: http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2016/01/112_3.pdf
 6. Кибай В. О. Мотивація трудової міграції населення та механізми її регулювання в Україні : автореферат дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07. Кропивницький, 2019. 21 с.
 7. Перегудова Т. Криза національного ринку праці: стагнація та трудова вичерпність // ZN,UA. 02.09.2019. URL: https://zn.ua/ukr/macrolevel/krizanacionalnogo-rinku-praci-stagnaciya-ta-trudova-vicherpnist-322188_.html
 8. Мороз К. В. Розподіл грошових доходів населення України: емпіричний аналіз з використанням логнормальної функції. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Економічна»*. 2016. Вип. 91. С. 110–117. URL: <https://periodicals.karazin.ua/economy/article/view/8074/7553>
 9. Петрушка О. В., Сидор І. П. Ризики шахрайства у сфері фінансових послуг: навчально-методичні матеріали. Тернопіль : Вектор, 2019. 31 с.
 10. Свірко С. В., Супрунова І. В. Тіньова економіка як загроза бюджетній безпеці: напрями дії державного управління. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2020. № 8. DOI: 10.32702/2307-2156-2020.8.2.
 11. Сидоренко Т. О. Сутність та причини ухилення від сплати податків. *Економічний часопис – XXI*. 2010. № 5–6. С. 48–52. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmclui/bitstream/handle/123456789/45546/10%20Sydo-renko.pdf?sequence=1>
 12. Супрунова І. В. Державна політика у сфері детінізації національної економіки як структурної складової державної безпеки : монографія. Житомир : ВД «Бук-друк», 2021. 340 с.
 13. Супрунова І. В. Сутність тіньової економіки як структурної складової державної безпеки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. № 15–16. С. 153–157. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15—16.153.
 14. Вальд Б. 10 наймасштабніших фінансових пірамід та найбільших аферистів у світовій історії // Український капітал. 11.12.2020. URL: <https://ucap.io/10-najmasshtabnishyh-finansovyh-piramid-u-sviti/>
 15. Кінах А. Трудові ресурси – ось що нині визначає долю країни / Український союз промисловців і підприємців. 21.05.2018. URL: <https://uspp.ua/iniciativi/position/trudovi-resursi-os-shho-nini-viznachaie-dolyu-kraini>
 16. История взлета и падения компании Parmalat // Landlord. 22.07.2016. URL: <https://landlord.ua/news/istoriya-vzleta-i-padenia-kompanii-parmalat/>

17. Мягка І. Показовий крах: як історія американської Enron перекроїла корпоративне правове поле світу // *Mind*. 11.04.2018. URL: <https://mind.ua/publications/20183712-pokazovij-krah-yak-istoriya-amerikanskoyi-enron-perekroyila-korporativne-pravove-pole-svitu>

REFERENCES

- Balakirieva, O. M., and Chernenko, S. M. "Nerivnomirnist dokhodiv naselennia Ukrainy yak sotsialno-ekonomichna problema" [Income Inequality of the Population of Ukraine as a Socio-economic Problem]. *Ukrainskyi sotsium*, no. 3 (2009): 49-64. https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2009/07/49-64__no-3__vol-30__2009__UKR.pdf
- Baranov, S. O. "Ukhyleniia vid splaty podatkov yak osnovnyi chynnnyk tinyovoi ekonomiky" [Tax Evasion as a Major Factor of the Shadow Economy]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 12 (2016): 102-106. http://www.investplan.com.ua/pdf/12_2016/23.pdf
- Hryshchenko, T., and Ivakhnenko, I. "Prychyny ta osoblyvosti kryzovykh yavysch na rynku tsinnykh paperiv" [Causes and Features of Crisis Phenomena on the Securities Market]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu im. Tarasa Shevchenka. Seriiia «Ekonomika»*, no. 112 (2009): 10-12. http://bulletin-econom.univ.kiev.ua/wp-content/uploads/2016/01/112_3.pdf
- "Istoriya vzleta i padeniya kompanii Parmalat" [Parmalat – A Story of Rise and Fall]. *Landlord*. July 22, 2016. <https://landlord.ua/news/istoriya-vzleta-i-padenia-kompanii-parmalat/>
- Kinakh, A. "Trudovi resursy – os shcho niny vyznachaie do liu krainy" [Labor Resources – This Is What Currently Determines the Fate of the Country]. *Ukrainskyi soiuz promyslovtiv i pidpriemtsiv*. May 21, 2018. <https://uspp.ua/iniciativy/position/trudovi-resursi-os-shhoini-viznachaie-dolyu-kraini>
- Kybai, V. O. "Motyvatsiia trudovoi mihratsii naselennia ta mekhanizmy yii rehuliuвання v Ukraini" [Motivation of Labor Migration of the Population and Mechanisms of Its Regulation in Ukraine]: *avtoreferat dys. ... kand. ekon. nauk : 08.00.07*, 2019.
- Miahka, I. "Pokazovyi krakh: yak istoriia amerykanskoi Enron perekroila korporativne pravove pole svitu" [Spectacular Collapse: How the Story of the American Enron Reshaped the Corporate Legal Field of the World]. *Mind*. April 11, 2018. <https://mind.ua/publications/20183712-pokazovij-krah-yak-istoriya-amerikanskoyi-enron-perekroyila-korporativne-pravove-pole-svitu>
- Moroz, K. V. "Rozpodil hroshovykh dokhodiv naselennia Ukrainy: empirychnyi analiz z vykorystanniam lohnornalnoi funktzii" [Income Distribution of the Population of Ukraine: Empirical Analysis Using Lognormal Function]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia «Ekonomichna»*, iss. 91 (2016): 110-117. <https://periodicals.karazin.ua/economy/article/view/8074/7553>
- "Naihuchnishi bankrutstva liutoho 2021 roku" [The Loudest Bankruptcies of February 2021]. *Bankrutstvo & likvidatsiia v Ukraini*. March 05, 2021. <https://bankruptcy-ua.com/articles/16265>
- Perehudova, T. "Kryza natsionalnoho rynku pratsi: stahnat-siia ta trudova vycherpnist" [Crisis of the National Labor Market: Stagnation and Labor Exhaustion]. *ZN.UA*. September 02, 2019. https://zn.ua/ukr/macrolevel/kryza-nacionalnogo-rinku-praci-stagnaciya-ta-trudova-vicherpnist-322188_.html
- Petrushka, O. V., and Sydor, I. P. *Ryzyky shakhrastva u sferi finansovykh posluh: navchalno-metodychni materialy* [Risks of Fraud in the Field of Financial Services: Educational and Methodological Materials]. Ternopil: Vektor, 2019.
- Suprunova, I. V. "Sutnist tinyovoi ekonomiky yak strukturnoi skladovoi derzhavnoi bezpeky" [The Essence of the Shadow Economy as a Structural Component of State Security]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 15-16 (2020): 153-157. DOI: 10.32702/2306-6814.2020.15-16.153
- Suprunova, I. V. *Derzhavna polityka u sferi detinizatsii natsionalnoi ekonomiky yak strukturnoi skladovoi derzhavnoi bezpeky* [State Policy in the Field of Detinization of the National Economy as a Structural Component of State Security]. Zhytomyr: VD «Buk-druk», 2021.
- Svirko, S. V., and Suprunova, I. V. "Tinyova ekonomika yak zahroza biudzhetnii bezpetsi: napriamy dii derzhavnoho upravlinnia" [Shadow Economy as a Threat to Budget Security: Directions of Public Administration]. *Derzhavne upravlinnia: udoskonalennia ta rozvytok*, no. 8 (2020). DOI: 10.32702/2307-2156-2020.8.2
- Sydorenko, T. O. "Sutnist ta prychny ukhyleniia vid splaty podatkov" [Essence and Reasons of Tax Evasion]. *Ekonomichnyi chasopys – XXI*, no. 5-6 (2010): 48-52. <http://dspace.nbuv.gov.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/45546/10%20Sydorenko.pdf?sequence=1>
- Troianov, I. "Borys Prykhodko ta yoho neefektyvnyi menedzhment u DPZKU – rozsliduvannia" [Borys Prykhodko and His Inefficient Management at DPZKU – Investigation]. *Apostrof*. September 20, 2022. <https://apostrophe.ua/ua/news/business/agriculture/2022-09-20/zhurnalisty-rasskazali-o-neeftivnom-menedzhmente-borisa-prihodko-v-gpzkui-skandalah-v-otrasli-rassledovanie/279878>
- Vald, B. "10 naimasshtabnishykh finansovykh piramid ta naibilshykh aferystiv u svitovii istorii" [10 Largest Financial Pyramids and Largest Scams in World History]. *Ukrainskyi kapital*. December 11, 2020. <https://ucap.io/10-najmasshtabnishykh-finansovykh-piramid-u-sviti/>